

HELGE JARKMAN

Hannäs skola genom tiderna

HANNÄS SKOLA
GENOM TIDERNA

AV
HELGE JARKMAN

FÖRORD

Det föredrag som hölls vid minnesfirandet i Hannäs kyrka 1942 med anledning av hundraårsminnet av den obligatoriska folkskolan utgjorde ett utdrag av anteckningar och protokollsutdrag. Dessa ha nu här blivit utökade och bearbetade.

*De allmänt historiska uppgifterna, som väl kan ha sitt intresse som bakgrund vid teckningen av socknens skolkrönika, äro mestadels hämtade ur *Vår folkskola* av Sven Nylund, Norstedt & Söner 1924 och *Till folkskolans förhistoria i Sverige* av Albin Warne, SKD, 1929.*

I slutet av boken ha medtagits några längder, som ha sitt värde här lätt tillgängliga för envar. Det är avlöningsförhållanden, skolformerna, lärare och lärarinnor, prästlängd (ordförandelängd) och invånarelängd.

Hur de nya, större kommunerna komma att verka är ännu obekant. De ha icke börjat sin levnad.

Allt som kan ge oss kännedom om livet och utvecklingen inom de gamla kommunerna har sitt värde. Följande skildring är ett litet sådant bidrag.

Misterhult i advent 1948.

HELGE JARKMAN

Resterna av Hannäs 1200-talskyrka

NÅGRA DRAG UR SKOLANS FÖRHISTORIA

Det är intressant att på olika områden och på olika sätt studera en sockens historia. Här skola vi stanna vid endast en del av denna vår sockens framfarna tider, ett område, om också ett av de viktigaste, det som heter skolans historia i Hannäs.

Ett sekel har gått, sedan den obligatoriska folkskolan började i vårt land, men långt före detta år fanns här skola och barnundervisning. Det är en lång förhistoria till 1842 års folkskolestadga.

Medeltiden. Fostran och färdigheter ha, naturligt nog, bibragts barnen av dess föräldrar och de gamle i hemmet sedan äldsta tid. De äldre gav åt de yngre av sin visdom och livserfarenhet. Tradition och fantasi voro starkare makter på den tiden. Allt gick i ett lugnare tempo. De äldre hade tid att berätta och de yngres öra var mera

uppövat att komma ihåg vad mormor berättade. Hemmet, om det varit av det rätta slaget, är en viktig faktor i skolans historia, ja det är en grundpelare för skolans uppbyggande genom tiderna. Alltfort vill man räkna med och hoppas på dess stöd. Hem och skola bero av varandra i rikt mått.

Med kristendomens ankomst till vårt land och så småningom till vår socken — eller skola vi rättare säga till vår bygd — kommer en faktor av oanad betydelse för hemmets och folkets liv. En revolution är på väg, långsamt men säkert. Jesus Kristus blir förkunnad till tro och frälsning. Men ingen levande tro utan kristen kunskap. Innan man upptogs i den kristna församlingen, måste man veta något om den Herre man ville tjäna. Här är början till folkskolans senare framväxt. När kristna hem uppstått, ha föräldrarna låtit döpa sina barn. Men barndopet är för sin existens beroende av kristen fostran och undervisning. "Den medeltida folkfostran anknöts till barndopet och dopritualet, under senare medeltiden till bikten, med tio Guds bud alltmer som centrum" (Arvid Gierow).

Hem, kyrka, skola — det har varit makter som danat sockenbornas tro och liv.

Reformationstiden. Reformationen blev en hävstång även när det gällde folkundervisningen, om också mera indirekt. Denna ursprungligt religiösa rörelse gav luft åt nationella strävanden. Modersmålet kom till sin rätt i predikningar, psalmsång och folkliga skrifter och häri lågo förutsättningar för uppkomsten av en verklig folkundervisning.

Luthers intresse riktade sig mest på den högre undervisningen, men han inser också klart vikten av barnens undervisning och fostran. Därom vittna följande ord: "Man kan icke göra kristenheten någon större skada än då man försummar barnen. Skall man återupphjälpa kristenheten, så måste man sannerligen börja med barnen, såsom det skedde fordomdags." (Albin Warne, Till folkskolans förhistoria i Sverige.) I sin år 1526 utkomna bok Tysk mässa och gudstjänst

ordning önskade han att man hade "en i stora drag framställd, rätt fram, enkel god katekes" så att man kunde peka på vad en kristen skulle tro och göra. Denna enkla undervisning såg Luther i De tio buden, Tron och Fader vår. Dessa huvudstycken skulle prästerna föredraga från predikstolen, dem skulle man läsa i hemmen för barn och tjänstefolk, så att man kunde dem utantill.

Denna katekes, utökad med styckena om dopet och nattvarden, utkom 1529 och skulle bli av oanad betydelse för århundraden i folkundervisningens och folkfostrans tjänst. Luther lägger stor vikt vid husfaderns skyldighet att lära och förhöra barn och tjänstefolk det allra nödvändigaste av den kristna tron och i detta stycke skulle den lilla katekesen vara dem en hjälp.

År 1528 företogo Luther och Melanckton visitationer i församlingar i Sachsen. Därvid beslöts, att klockaren i församlingen skulle vara skyldig att lära barnen katekesen, detta som ett nödvändigt komplement till husfaderns skyldighet i detta stycke, då ju så många av dem icke kunde fullgöra sin uppgift. — I skrifter och brev verkar Luther för ett bättre skolväsen.

Det skulle taga århundraden att i Sverige förverkliga den store reformatorns strävanden för en bättre barnundervisning. Främst gällde det givetvis att meddela barnen kristen kunskap.

Redan år 1541 sattes kunskap i kristendomens huvudstycken såsom villkor för att åtnjuta nattvarden. Föräldrarna skulle i första hand meddela den kunskapen. I 1571 års kyrkoordning uppmanas prästerna att förmana alla som har med barn att göra att vaka över deras uppfostran. Även i Sverige låg intresset till en början mera på den högre undervisningen. I en bok utkommen år 1548 med titeln "Om Scholor och barn till scholor", säkerligen av Laurentius Petri, tillhållas landsprästerna "att flitliga förmana folcket att the sättia sin barn till schola".

Stormaktstiden. Sverige är nu vorden en stormakt men vi få komma ihåg, att det är fattigdomen som sätter sin prägel på vårt folk. Stormaktstiden är krigens och armodets tid. Endast adeln utgör undantag. Och fattigdomen måste ju vara en dålig grund för skolans uppkomst.

År 1640 beslöt riksdagen att en barnskola skulle finnas i varje stad. Det var naturligt att städerna skulle komma före på detta område.

Från 1600-talet finns emellertid en stadga, som gäller stad och land i lika mån. Den står att läsa i Kyrkolagen av år 1686 och måste anses som en märkespunkt i svensk folkbildningshistoria. Den bestämde att prästen skulle "driva med flit därpå, att barn, drängar och pigor lärde läsa i bok och se med egna ögon vad Gud i sitt heliga ord bjuder och befäller". — I kap. 24, § 31 läsa vi: "Klockaren skall vara ärlig, trogen och flitig, boklärd och kunna sjunga och skriva, så att han däruti kan undervisa församlingens ungdom".

Fattigdomen lade nog ofta hinder i vägen för denna stadgas förverkligande, d. v. s. klockarens undervisning av församlingens barn. Så sent som vid mitten av 1800-talet kan man se en klockare dö här i armod (Fredrik Landstedt).

Det vore intressant att veta hur det blivit så här i Hannäs att komministern bor på Klockarebolet. År 1596 utfärdade hertig Karl en förordning, enligt vilken medgavs att i församlingar, där kyrkoherden ej kunde reda sig utan prästerlig hjälp klockarebolet skulle upplåtas till boställe åt en komminister.

Färdigheten att läsa och skriva förekom ej i någon större utsträckning i vårt land under reformations- och stormaktstiden. Den som inte kunde skriva, måste anlita någon skrivkunnig person för att uppätta en köpehandling e. d. och som underskrift satte han då sitt bomärke, en krumelur varmed han märkte sitt bo eller sin tillhörighet, såsom grepar och spadar. Så bevittnar Per Nilsson i Prestagården ett kvitto av år 1645 med bomärket

Var man något skrivkunnig, skrev man på sitt namn och sina initialer till samtycke eller bara sina initialer t. ex. Johan Olufsson,
I:O:S.

Livet var hårt och fattigt som mestadels i vårt land. Torvan var liten och svårbrukad, skogen av föga värde. De bästa gårdarna i Hannäs ägdes av adelsmän. När Hannäs nås av dåliga nyheter från Poltava, måste här ha varit både sorg och svält. Ett gulnat papper från denna bedrövelsens tid börjar och slutar så:

"Emädan iag undertecknad nödgas oplåta min gårdzdeel på skattegården Bierkebo i denna hungersnöden åth mine syskon i samma gård boande — — —; hwar emot the lofwa mig it torpställe i mörke-wijks hage — — —.

Som afgjort är i Hannäs d. 20 febr. A. 1710

Carl Kaalsson i Bierkebo."

Det var tydligen hårda tider och vi stannar i vördnad inför fädernas kamp. Så utgår vår stormaktstid i nödens och svältens tecken.

Klockarebyggnaden — skolhuset — fattighuset

Hannäs prästgård vid sekelskiftet, strax till höger låg sockenhuset

HANNÄS FÖRSTA SKOLA

Fredstid inträder. Med idoghet för nyttigheter kämpar sig människorna ut ur fattigdomen. En tid börjar inträda, då man kan tänka på mera än kampen för dagligt bröd och uppehälle. Under 1700-talet var frågan om en förbättrad undervisning uppe flera gånger i vårt land. Det var den praktiska fromhetens män som därvid ivrade för skolor.

Lunds domkapitel var den första myndighet, som i ett officiellt yttrande lade fram ett verkligt skolprogram. Detta skedde år 1742. I Lunds stift framträdde prosten Severin Schlyter och prosten Hans Bergeström i Hälsingborg 1762 med intressanta uppslag. Samma år hade riksdagen skolfrågan uppe. Ett Kungl. brev till Linköpings konsistorium framställer angelägenheter av ett särskilt skolhusbygge

samt ett någorlunda hyggligt arvode åt en skolmästare. På detta brev grundar nu konsistorium eller domkapitlet ett föreläggande för församlingarna i den viktiga frågan.

Hannäs svar. I ett intressant protokoll från Hannäs läsa vi dess inställning. "År 1769 den 18 Martii. I anl. af Kungl. bref till Consistorium och dess derpå grundade förordnande hölls sockenstämma.

Sedan på aldraömaste sätt föreställning blifvit giord angående byggnad af et serskildt skolhus, samt någorlunda tilräckligt arvode åt en skickelig scholmestare, til Allmogens Barns undervisning at läsa i Bok och lära Christendomens kunskap lemnade församlingens respektive Ledamöter til svar — — —" Församlingen är liten, säger man med två säterier och två kaplansboställen med tillsammans $3\frac{1}{4}$ mtl. Då socknen för övrigt utgöres av $21\frac{5}{8}$ hemman, anse de sig för svaga för denna dryga kostnad. Men man känner "sakens högviktiga angelägenhet" och de funno sig därav föranlättna "at med hvad vilkor som drägeligast blifva kunna sig betinga och til stadigt quarblifvande i Socknen förmå *en dem bekant Mann*, på samma fot och til ungdomens undervisning på samma sätt som i Tryserum sker, sedan samme Mann först blifvit Församlingens Probst och Kyrkoherde föreställd, och hans skickelighet och frägd af honom blifvit prövad och gillad. Och sådant beslöt nu Församlingen at söka med giörligaste första få i verket steldt

Didr. Stenbom
Carl Nilsson"

In fidem
Erik Duræus

Trots Hannäs-bornas försäkran om "Sakens högviktiga angelägenhet" kunde man haft anledning befara, att den skulle rinna ut i sanden. Så blev emellertid ej fallet. Redan på våren följande år omtalas en Scholækammare, inrymd i ett hus, som församlingen byggt på Klockaregården. Det är i ett protokoll av den 29 april 1770. Här, på Klockaregården eller Klockarebolet, i något av de gamla, nu bort-

rivna husen på prästgårdstomten, ha vi alltså att räkna med Hannäs första skollokal. Om församlingen fick den tilltänkte till lärare veta vi ej, men så var troligen fallet. Hans namn är icke bekant.

Prosten Severin Schlyter, kyrkoherde i Borgeby 1743, spelade en framträdande roll vid tillkomsten av det Kungl. cirkuläret och, indirekt, vid tillkomsten av Hannäs första skola. När han kom till Borgeby, stod det honom snart klart, att skolväsendet var i ett bedrövligt tillstånd. Genom hans arbete och uppoffring blev ett särskilt skolhus för Borgeby församling uppfört 1752 och en skolordning utarbetades. Som prost företog han visitationer i sitt kontrakt och verkade därvid för ett bättre skolväsen. Nästa steg blev att han vände sig till hela stiftet vid prästmötet i Lund 1766 men vann ej där gehör för sina tankar och förslag, varför han vände sig till landshövding Adlerfelt i Malmö och fann i honom ett stöd för sina strävanden. Genom Adlerfelt vann Schlyter kontakt med en annan meningsfrände, riksrådet Reuterholm. Schlyter blev den drivande och inspirerande kraften vid framkomsten av Reuterholms och det övriga rådets skrivelse den 19 februari 1768 till samtliga domkapitel och landshövdingar med anhållan om yttrande över möjligheten: 1) till bättre skolväsen på landet; 2) till skolhus uppbyggande; 3) till allmogens eget bidrag härtill och till arvode åt skolmästare; 4) till framhjälpan av skickliga skolmästare; 5) till goda skolordningar för lantskolmästare.

Domkapitlet i sin tur förelägger församlingarna skolfrågan i Kungl. Maj:ts cirkulär.

Svaret från Hannäs ha vi relaterat.

En gammal debetsedel

Det är numera inte så vanligt med gårdar, som bevarat papper och handlingar från gångna år. Ett sådant gårdsarkiv har emellertid bevarats för eftervärlden av allas vår Jenny Blom i Mantorp efter

Byskolmästare eller gummor

Under 1800-talets första decennier hade man ofta såsom lärare någon läskunnig gumma eller gubbe, i senare fallet ofta en gammal soldat. Även om dessa s. k. skolmästare eller uttjänata soldater inte voro så väl skickade för denna sin uppgift på äldre dagar, fingo de dock många gånger utföra en god kulturgärning.

Ett sådant namn i Hannäs skolhistoria som bör nämnas med vördnad är änkan Lena Broman i Knappemåla, född den 1 juni 1758.

Vi citera protokollsbok 1820—48:

Walborgs Mässa Socknestämma 1820 § 8:

" Emedan Enkan Lena Broman i Knappemåla — — — redan undervisat 141 af Allmogens och Ståndspersoners Barn at väl stafva och läsa i Bok samt at utan til känna Christendomens nödvändigaste hufvudstycken och under detta mödosamma arbete visat sådan skicklighet och nit, at hon både af denna och nästgränsande socknar vunnit allmän agtning och förtroende för sitt goda sätt at handleda Barn vid läsning; så önskade församlingen at et Vedermäle passande efter hennes förtjänst må kunna beviljas, samt ansåg för sin pligt at i detta afseende allerödmjukast recommendera henne Lena Broman i nödig åtanke hos Kongl. Hushållningssällskapet i Callmar, som årligen öfvertygar Länets innebyggare om det höga värde Det sätter på sanna förtjänster."

Ur ett protokoll från nästföljande år få vi veta att hon fortsätter med sin barnundervisning och att hon nu hunnit lära 148 barn att läsa väl i bok samt kristendomskunskapen utantill.

Huruvida Lena Broman fick något hedersbevis från Kalmar är okänt. Huru därmed än må förhålla sig, är hon värd vår tacksamma hägkomst.

Denna gumma från det begynnande 1800-talets Hannäs fick längre fram i tiden efterföljare. Därom läsa vi längre fram.

Tusenårsminnet 1830

Ekenstam lärare 1831—36

År 1830 firades över allt i vårt land 1000-årsminnet av kristendomens införande. Även en annan händelse firades samtidigt, Augsburgska bekännelsens tillkomst 1530. Detta skedde till skolans fromma på många håll — så i Hannäs. Den 28 november 1830, på själva jubeldagen, beslutades bildandet av en skolfond. Hovmarskalken Posse utlovade därvid en donation, major Renstam, Gusum, utlovade ett årligt bidrag. Sedan tillkom bidrag från baron Adelsvärd, Adelsnäs, och greve von Schwerin. Men skolfonden skulle inte bestå endast av sådana frikostiga gåvor. Varje hemmansägare skulle från 1831 tills vidare erlægga 16 sh. och varje brukare 8 sh. banco.

Vid samma tillfälle åtog sig församlingens nye komminister, hovpredikant Ekenstam, att sedan tabeller och nödiga böcker blivit inköpta utan ersättning själv meddela undervisning i tvenne terminer om året.

Det var tydligt att Hannäs i komminister Ekenstam fått en man av stora mått. Bakom gåvorna till skolfonden anar vi Ekenstams initiativ och påverkan.

Ekenstams undervisning pågick vissa dagar i veckan i fem år — tills skolfonden hunnit växa så pass, att den kunde bidra till en särskild lärares avlöning.

Sockenskolmästare 1836-44

År 1836 antogs skolmästaren *Erik Landers*, som på tre à fyra stationer undervisade socknens barn mellan sex och tolv års ålder. I lön erhöll han 16 sh. om dagen i kostpengar turvis av varje barn och 20 sh. s. k. skolpengar av varje barn för en termin om tre månader. För de fattiga barnen utgick betalningen av Skolfonden. Byalaget består rum, säng, värme och nödig uppsättning. In- och utexamen hölls årligen å varje rote av komministern såsom skolans inspektör.

Undervisningsmetoden denna tid var den vanliga, växelundervisning. Denna metod hade omkring 1800 utarbetats av engelsmannen Joseph Lancaster, varför den kallas lancasterska metoden. Den fick en snabb och allmän spridning bl. a. genom skolsällskap, t. ex. det 1823 stiftade Växelundervisningssällskapet i Stockholm och dominerade i Sverige på 1830-talet och långt fram. Vid godset Fågelvik i Tryserum grundades den första växelundervisningsskolan i vårt land år 1813 av greve C. H. Posse. Metoden bestod i att låta de mera försigkomna barnen undervisa de andra.

I kyrkoarkivet finns en bok, väl den äldsta skolbok i behåll i Hannäs. På ryggen står Hübners Bibliska Historia, dess titel är: *Twå gånger Twå och Femtio Utvalda Bibliska Historier utur Gamla och Nya Testamentet til Ungdomens nytta sammanskrefne af Johan Hübner Rektor-Skole i Hamburg. Attonde uppl. Örebro 1821.*

På pärmens insida står: Inköpt den 2 april 1822 Tillhörig Fabriks-Societetens Lancasterskola i Norrköping N:r 2. Hur läroboken kommit till Hannäs kan man göra till föremål för gissningar. Kanske den har övertagits från Norrköping av Ekenstam, när han började sin skola. Varje "historia" innehåller först ett avsnitt ur Gamla eller Nya Testamentet, sedan ett antal frågor på detta stycke. Ex.: Mose vaktade sin svärfaders får i öknen, vid berget Horeb. Fråga 1. Var vaktade Mose fåren. Sedan Nyttiga lärdomar och Heliga tankar.

Visitationsprotokollen äro en utmärkt källa till kunskapen om förhållandena i en församling vid en viss tid. Från den tid vi nu behandla, 1830-talet, ha vi redan hämtat upplysning ur protokollet vid biskop J. J. Hedréns visitation den 7 juli 1838. Låt oss citera det som kan vara av intresse ur skolans synpunkt.

"År 1838 den 7 julii anställde stiftets Biskop, Dr Joh. Jacob Hedrén Specialvisitation i Hannäs Kyrka. Närvarande: Prosten i Kontraktet Mag. C. E. Hallström, Församlingens Patronus, Greve Posse, redovisande Kyrkoh. Mag. N. Häger, Comm. på stället Hovpred. Ekenstam, Kyrkovärdar, Kyrko- och fattigföreståndare.

§ 5 — — — Husförhören, Communion, samt roteförhören för-
rättas på tid och sätt i allm. brukligt är. I afseende på dessa senare
förhören upplystes att, utom äldre personer äfven de inom roten be-
fintelige barn vid 6 och 12 års ålder eller vid deras in- och utgång
ur härvarande Scholinrättning, vederbörligen examineras. Herr Dok-
torn och Biskopen, som denna ordning gillade, tillstyrkte blott, att de
öfvriga barnen inom hvarje rote mellan 12 och 15 år jämväl borde
vid dessa förhör tillstådes komma, samt efter en på dem upprättad
förteckning, hvar i sin ordning, uppropas och förhöras, såsom varande
allt en helsosam förberedelse till den blifvande Nattvardsläsningen.

§ 7 Barnundervisningen besörjes efter Wexelundervisnings-Me-
thod, af ambulatorisk Scholmästare. Med anledning utaf och på
sjelva Jubeldagen år 1830 beslutades, att med följande året skulle, för
bildande af en Scholfond årligen tills vidare af hvarje Hemmans-
egare erläggas 16 sh. och af Brukare 8 sh., allt banco. Vid samma till-
fälle åtog sig församlingens Comminister Hofpred. Ekenstam att,
sedan Tabeller och nödiga böcker blifvit inköpta, utan ersättning
sjelv meddela undervisning i 2ne terminer om året och fortfor Hof-
pred. härmed i 5 år.

År 1836 antogs nuv. Scholmästare, Erik Landers, som på 3 à 4
serskilda stationer undervisar dem af Socknens barn, som äro mellan
6 och 12 års ålder, emot erhållande af 16 sh. banco kostpenningar
om dagen tourvis af hvarje barn samt dessutom 20 sh. banco s. k.
Scholpenningar af hvarje barn för en termin om 3 månader. För de
fattiga barnen utgår betalningen af Scholfonden, som nu uppgick till
660 Rdr bco. In- och utexamen hålles årligen i hvarje rote af Com-
ministern såsom Scholans Inspektor.

Före visitationens början behagade H. H. Doctorn och Biskopen
låta med de för tillfället sammankallade barnen anställa förhör, och
ådagalade de dervid, hvar efter sin ålder, nöjaktiga framsteg. Ehuru
vid detta tillfälle förspordes, det den kontanta utgiften för denna
Scholinrättning är för en och annan afskräckande förmodade likväl
H. Hr Doctorn och Biskopen det ingen af För:s Ledamöter låter sig

tungt vara att i sin mohn bidra till denna Scholas framgång och förkofran, helst den penning icke är fruktlöst bortkastad, som användes till det uppväxande slägtets bildning och uppfostran till goda och rättskaffens Christna."

Dessa sista ord äro verkligen väl formulerade. Annu i dag besöker Biskopen vid sina visitationer församlingarnas skolor, vilket visar sambandet med äldre tider och kyrkans intresse för skolan.

År 1840 begärde klockare Landstedt avsked från tjänsten med bibehållande av halva lönen och ett rum i Klockarebyggningen. Förslag väcktes att nu antaga en kombinerad klockare- och skolmästare-tjänst och åt Ekenstam uppdrogs att söka finna en passande vikarie. År 1841 valdes org. kand. Nils Johan Kopparberg till vice klockare och skolmästare. Den 22 augusti blev han anmodad upptaga skolmästarsysslan och E. Landers blev uppsagd. Kopparberg blev emellertid aldrig lärare här. Vid förnyad uppmaning att börja skola begär han löneförhöjning, som nekas och K. avsäger sig tjänsten.

Kungl. stadgan 1842

Så kom folkskolestadgan den 18 juni 1842, en mäktig pådrivare till ett bättre sakernas tillstånd. Det var en lag, stiftad av Konung och riksdag, vunnin genom kamp av framsynta män inom bondeståndet och den praktiska fromhetens män, och den viktigaste punkten i den lagen var att det skulle finnas minst en, fast eller flyttande, helst fast, skola i varje socken. Man hade en övergångstid på fem år.

Skolan hade blivit en hela rikets sak.

På sockenstämma den 18 december 1842 behandlades den Kungl. stadgan och tillsattes en skolstyrelse, som fick i uppdrag att till januari månad inkomma med förslag. I denna första skolstyrelse i Han-näs sutto:

Ordförande Kyrkoherden eller Komministern
Vice ordförande Kronolänsman P. Hanberg i Falla
Hemmansägare Nils Petter Carlsson, Wiggedala

Hemmansägare Nils Andersson i Holmbo

Hemmansägare Carl Andersson i Rumma

Befallningsman Cæsar i Grefsäter

Den 6 januari höll den sitt första sammanträde. Ordföranden, komminister Ekenstam, började med att tillönska ledamöterna och sig själv den Högstes välsignelse till orubbligt oväld i avsikter och varmt och vist nit för sockenbarnens gemensamma väl. Vi kunna blott troget göra vår plikt. *Gud* är det som kröner verket och framgång giver.

Början av § 2 lyder: "Under loppet af de år barnaundervisningen i församlingen besörjts genom antagen Sockne-Skolmästare, som cirkulerat på 4 ställen i socknens fem rotar och hållit skola 13 à 14 veckor på varje, har Skolstyrelsen kommit i egen erfarenhet af, huru visserligen på detta sätt barnens innanläsning blifvit säkrare och grundligare, än den förut genom okunnige by-skolmästare eller genom gummor inhämtats; men att denna ambulatoriska skoleanstalt likväl är ganska ofullkomlig och tillika svår att upprätthålla."

Ofullkomligheten består i kort skoltid (3 mån.), långt uppehåll innan skolan återkommer till roten (ett år) då barnet hunnit glömma det lilla det lärt. Skolan är vidare svår att upprätthålla, ty det är svårt få tjänliga skolrum, de fattige äro missnöjda med skolgälden, barnen måste tvingas till skolan och skolmästaren är utledsen på kringflackandet.

Skolstyrelsen önskade helst en enda fast skola men nödgades av förhållandena föreslå inrättandet av fast skola sex månader om året i den till skola upplåtna övre våningen av Klockarebyggningen och andra hälften av året skola vid Hellingsfall och fördenskull där bygga ett ändamålsenligt skolhus.

Skolstyrelsens förslag blev på sockenstämman den 19 januari 1843 enhälligt antaget. Enligt förslaget beslöt man bygga ett skolhus i Hellingsfall på en intill byn belägen plan, som man hyrde för 1 rdr om året på 49 år. Åren 1844—45 byggdes detta skolhus, som stod färdigt att användas med 1846 års början. Det var Hannäs första egentliga skolhus.

Sommaren 1843 insattes den första orgeln i kyrkan, "ett Orgverk förfärdigat af Organisten Halden uti Gusum". Då klockaren Fredrik Landstedt, som väl återtagit sysslan, ej kunde "handtera positivet" valdes den 6 augusti 1843 *Gustaf Dahlström* till vikarierande organist, klockare och sockneskolmästare. Sådan förenad tjänst har alltså hundraårig tradition i Hannäs. Dahlström är således den som först låtit en orgel ljuda i kyrkan att leda sången. D. började i augusti skola i Klockarebyggningen, vars övre våning enligt protokollet den 6 januari förut upplåtits för detta ändamål. Detta hus lät socknen åren 1823—24 uppföra till bostad åt klockaren Fredrik Landstedt och hans efterträdare (Klockarens förnamn har alltså givit namnet Fredriksberg) "af sann vänskap för honom". Så ha vi sett hur denna klockarebostad någon gång mellan åren 1840—43 blir skollokal. Från 1861 skulle huset få tjäna ännu ett viktigt ändamål, det blir socknens fattighus (nedre våningen). När det nya ålderdomshemmet står färdigt 1911, flytta de gamla dit; 4—5 stanna kvar. *Emelia Jonsdotter*, den sista som bor där, flyttar 1927.

Hellingsfalls skola 1845—1932 — Hannäs första skolhusbygge

Johan Fredrik Hornvall, Solvesta

Examinerad sockenskollärare från 1845 till 1877

År 1845 valdes vice organist J. F. Hornvall till skollärare. Han antog sockenskolan den 6 februari. Hannäs kunde detta år till sin skolmästares avlöning av statsmedel lyfta 53 Rdr 16 sh., då han var vid seminarium examinerad. Summan var lärarens lön i kontanter.

Enligt skoljournal från 1840-talet hölls skola fyra månader i Helsingfall och lika lång tid i Fredriksberg, vårterminen (18/2—18/6) i Helsingfall och höstterminen (20/8—10/12) i Fredriksberg. Skolgången var förstås ojämn. För terminen i Fredriksberg 1845 (25 barn) står att de två barnen från Runna "varit i skolan blott några dagar"; terminen i H. 1846 (den första i den nya skolan) har besökts endast några dagar av fyra barn och fem barn äro intagna under terminen; terminen i Fredriksberg 1846 (63 barn) ha 11 barn bevistat skolan två dagar i veckan.

Enligt redogörelse till Domkapitlet den 4 april 1847 drevos följande ämnen:

- a) Ren flytande innanläsning av sv. präket, latinsk o. svensk stil.
- b) Religionskunskap och Biblisk Historia.
- c) Kyrkosång.
- d) Skrivning på tavla och på papper.
- e) De fyra räknesätten i hela tal.
- f) För de mera bemedlade barnen: sorts och bråkräkning samt något historia och geografi av fäderneslandets.

Ekenstams eftermäle

Den 12 oktober 1848 avled komminister Ekenstam, 53 år gammal. Mag. Th. Ekenstam var född den 5 januari 1795, blev student i Lund 1810, mag. i Rostock 1815, e. o. kanslist i Kungl. kansliet, prästvigd 1826, kallad till komminister i Hannäs av änkegrevinnan Posse i Fågelvik 1827, hovpred. 1828. — Han fick ett gott eftermäle (prot. 10/12 1848). "Sedan församlingen genom den förevista bouppteckningen fått kännedom om Sterbhusets ringa tillgångar, behjärtades änkans och barnens belägenhet och det så mycket mer som den avlidne mannen och fadern oavbrutet i förs. omkr. 20½ år med nit och drift icke allenast skött sitt andliga kall utan även lika nitiskt vårdat om förs:s ekonomiska angelägenhet, i det han bidragit till dess kassors förökande, befordrat sedlighet, ordentlighet, nykterhet och med värme och nit vårdat sig om de fattiga samt dessutom i fem års tid, utan annan belöning än den han ägde i sitt goda samvete, vissa dagar i veckan undervisat förs:s barn, intill dess en kassa blivit bildad, som kunde bidra till en särskild lärares avlöning, vilka alla mödor torde hava förkortat hans dagar."

NÅGRA KYRKANS ARBETSFORMER AV BETYDELSE FÖR SKOLAN

I kyrkans liv och arbete skola vi nu peka på några arbetsformer, som varit av betydelse för fostran och undervisning. Att förbise dem vore att blunda för några viktiga faktorer i förhistorien till vår folkskola. Det synes i högsta grad gälla denna socken.

Vi förbigå här *klockareinstitutionen*, då vi inte ha något belägg utöver 1686 års kyrkolag. Vad *visitationerna* betytt i skolans historia såväl i vårt land som i denna socken måste kraftigt understrykas, i synnerhet före folkskolinspektionens tillkomst. De återkomma ej ofta. Det kunde dröja decennier mellan varje sådan visitation, men de voro i högsta grad inspirerande. Biskopen, stundom prosten, generalinventerade, påpekade brister, gav uppslag, uppmuntrade. Visitation hölls

- den 8 juni 1790, då kyrkoherde Atterbom tillträdde,
- den 8 maj 1828, då kyrkoherde N. Häger tillträdde,
- den 7 juli 1838, av biskop J. J. Hedrén,
- den 3 juni 1847, av prosten Westerlund,
- den 5 maj 1865, av biskop E. G. Bring,
- den 30 september 1894, av biskop C. W. Charleville.

Husförhören äro värda ett särskilt omnämmande. De voro påbjudna i 1726 års förordning om husförhör. Hannäs socken var indelad i 15 läsrotar och pågingo dessa husförhör under månaderna september—oktober. Antalet läsrotar visar vilken vikt pastor lade vid dem. Varje rote omfattade endast en by med underlydande ställen. Det var alltså ingen oformlig enhet. Vi känna alla hur ett husförhör tillgick. Förhöret gällde något av katekesens huvudstycken. Man sjöng, läste och

samtalade. Under förhörets gång gjorde pastor anteckningar i den medförda husförhörslängden (nu kallad församlingsboken) om färdigheter och kunskaper i innanläsning, i Luthers katekes och förklaringarna.

Vi lämna här prov på sådana anteckningar. Det är länge sen svunna tider och inget otillåtligt offentliggörande ur församlingsböckerna.

1845—49 års Husförhörslängd: "VI haft svårt fatta, / klen fattningsgåva, / trög till läsning enligt sitt hitförda besked, / behöver någon tillsyn, / livgrenadjär Wibergs hustru i Eknäs 'varnas enskilt för barnens dåliga läsning', / utmärkt minne, / läser högst uselt, / adm. 49 för bevekande omständigheters skull, / klent, / hjälpligt, / försvarligt.

Under kolumnen "särskilda anteckningar" läsa vi:

"dr Gustaf Nilsson i Rökärr 'läser hos C. A. S. i Rumma', / Luth. l. Cat. ofärdig, / bet. skolpengar, / har försummat sin läsning hvarför han noga efterses, / behöfver gå i skolan, / utan språk, / har mycket svårt för läsning, / bet. Skol- och Vinpengar, / fick 1 o. 2dra Hst, / 1845 på restförhör, / klen i begreppet, / läsa över bättre, / 1846 Cajsa Greta läste uselt, / Anders Petter Larsson läste uselt — fick L. C. och 1sta Hst till lexa till 1 adv., / Otto Persson i Bjerkebo uselt, åter uselt läst, läste sedan bättre, / 1847 gossen Svante 'bör nödvändigt läsa fram sig, kan nu intet hvarken utan eller innan."

Uttrycket "läsa fram sig" betyder här förkovra sig och avser inte konfirmationen. Till denna lade man stor vikt vid ett visst kunskapsmått. Endast i bevekande fall släppte man fram till konfirmation och första nattvardsgång. Det gällde fall då ingen undervisning hjälpte. När man läser en anteckning som denna: "Läser ej alla språk", skall man inte tänka på utländska språk utan bibelspråk i katekesen.

Husförhören ha betytt mycket. Avsikten med dem har varit att ge en klar kunskap i den kristna trons viktigaste stycken. När de varit som bäst (kunde ibland urarta med kalas och sprit) ha de hos människor åstadkommit sann bildning, förståndets och hjärtats. Husförhören blevo en pådrivare till att lära läsa.

En annan arbetsform, som är värd att nämnas är de s. k. *roteförhören*. De höllos med rote efter rote i kyrkan under månaderna juni—juli. Såväl äldre som yngre deltog och förhördes. Vid biskopsvisitation 1838 meddelades att både gamla och barn i skolåldern 6—12 år bevistade sådana förhör. Under komminister Hellviks tid antog roteförhöret formen av bibelförklaring.

Åter en annan arbetsform var *konfirmandundervisningen*. Den blev under 1700-talet allt vanligare i vår kyrka och stadgades i lag år 1811. Den 23 maj 1830 beslöts om upptagande av två kollektor "för att årligen hava belöningsböcker att utdela åt de snällaste (= duktigaste) nattvårdsbarnen".

Från 50-talet är inte mycket att berätta. Det går sin gilla gång. Hornwall bor ena halvåret i Hellingsfall, andra i Fredriksberg (det gamla) och håller skola fyra månader på vardera stället. Antalet elever år 1850 var 110. — År 1857 började en tråkig process om rätten till Hellingsfalls skolplan, en tvist som drog ut långt fram på 60-talet. Den nye ägaren till gården krävde t. o. m. skolans flyttande.

1860-talet - småskolans tillkomst

1860-talet blev en nydaningstid för vår folkskola i och med att folkskolestadgan reviderades och småskolor började inrättas. Genom Rudenschölds verksamhet började lancastermetoden få vika för bättre pedagogiska principer. Ecklesiastikminister F. F. Carlson var en ivrig främjare av folkskolan. Han verkade bl.a. för två av de viktigaste besluten i dess historia, dels tillkomsten av småskolor enligt 1858 års förordning, dels beslut om folkskolinspektion vid 1860 års riksdag. Den 15 juni 1861 förordnades de första folkskoleinspektörerna, tjugo till antalet (1919: 52). Inspektören skulle komma att betyda mycket i den därpå följande skolhistorien.

Från början av 60-talet är att erinra om en viktig förändring i församlingsstyrelsen. Enligt Kungl. Maj:ts förordning den 21 mars 1862

är sockenstämmans tid ute med år 1862 och från år 1863 är det kyrkliga och kommunala delat. Nu är kyrkostämman beslutande i skolfrågor och det gemensamma kyrko- och skolrådet förberedande och verkställande. Till ledamöter i detta råd utsågos direktör H. Beijer på Grefsäter, hemmansägarna And. Pet. Nilsson i Rumma, Joh. Andersson i Hellingsfall, Magnus Nilsson i Fåfalla, Johannes Andersson i Falla, och de båda kyrkovärdarna såsom självskrivna.

År 1863 inspekterade kontraktsprosten Schmidt församlingens folkskola. Därvid beslöts att första månaden av terminen skall särskilt ägnas åt nybörjare i innanläsning och de tre återstående månaderna åt alla barnen gemensamt. Denna förändring vidtogs med höstterminen 1863. — En första ansats till småskola!

Den 26 juli 1867 beslöts anskaffa en småskollärlarinna för socknen. I årlig lön skulle hon, utom husrum och vedbrand, bekomma 150 riksdaler. Så fick Hannäs sin första småskollärlarinna år 1868 och det blev *Clara Borg*.

Till sammanträdet den 29 oktober 1868 framlämnar Beijer på Grefsäter ett förslag om ännu en småskollärlarinna, vilket är värt att anföras: "Då Hannäs församling sistlidet är antagit lärarinnan Clara Borg för småbarnsskolan härstädes, vilken lärarinna årligen är skyldig att meddela undervisning i 5 skolrotar, så är härigenom visserligen rätt mycket vunnet för barnundervisningen. Men ännu återstår helt visst mycket att göra för dess ändamålsenliga ordnande; ingen lärar väl kunna undgå att finna det tiden för undervisningen är för kort, då knappt 2 månader årligen äro för varje småbarnsskolerote avsedda; varjämte de många flyttningarna onekligen taga en lärarinnas krafter alltför mycket i anspråk.

Med anledning av det här anförda synes mig behovet påkalla, förutom den nuvarande Clara Borg, ännu en lärarinna för småbarnsskolan," genom vilken anordning man kunde fördela småbarnsskoleroterna så, att Clara Borg undervisar årligen 4½ månad i vardera av Grefsäters och Bredals rotar och den här föreslagna lärarinnan i de övriga tre rotarna under likaledes tillsammans 9 månader årligen.

Från början uppdelades alltså socknen i fem skolrotar: Grefsäters, Bredals (Falla), Fåfalla (Holmbo), Rumma (Mörtebäck) och Rumhults (Gärdsnäs).

Så erbjuder sig Beijer att ensam avlöna Clara Borg med hennes lön 150 Rdr samt mathållning under de 4½ månader som undervisningen pågår i Grefsäters rote. Det är tydligt att Beijer var en skolvän som få.

Förslaget antogs och från år 1869 ha vi två lärarinnor: Clara Borg för Grefsäters och Bredals rotar, den andra Christina Johansson 1869—70 för Fåfalla (Holmbo), Rumhults (Gärdsnäs) och Rumma rotar.

Återgå vi till folkskolan märka vi inga framsteg. "Undervisningen meddelas av en examinerad lärare vid tvenne fasta skolstationer, Hellingsfall och Fredriksberg, årligen fyra månader i vardera, sex timmar alla söckendagar med undantag av onsdagar och lördagar och helgdagsaftnar då där läses endast förmiddagen, samt första onsdagen i varje månad, då undervisningen i skolan inställes och läraren i det andra skolhuset anställer förhör med dithörande barn —" (prot. den 15 maj 1865).

I början av 60-talet börjar Hornwall besväras av svår dövhet och en vikarie måste anställas för honom. Det blev skollärarekandidaten Samuel Otto Lundborg, född 25 juli 1840 i Hvena, vikarie här åren 1863—66. På ett läkarintyg blev Hornwall entledigad från skollärartjänsten med utgången av år 1865. I många år ännu skulle han göra tjänst i kyrkan. Hos många hade han "förvärvat sig ett varaktigt minne av tacksamhet, kärlek och förtroende".

Från 1866—70 var A. F. Johansson, född 25 september 1848 i Törnåvalla, vikarie. År 1870 blev han vald till ordinarie.

Folkskolinspektören, prosten C. A. Augustinsson, framlade en skrivelse till biskop Brings visitation den 15 maj 1865 med förslag att den årliga undervisningstiden förlänges till 10 månader, lika fördelade inom båda rotarna, samt att två månader av dessa tio användas för småbarnsundervisningen. Tjänliga innanläsningsböcker tillika med

Fredriksberg — den nuvarande skolan byggd 1871

kartor över fäderneslandet böra anskaffas, i vilket yrkande biskopen instämde.

Redan den 28 maj s. å. godkändes på kyrkostämman ett skolråds förslag i enlighet med inspektörens önskemål. Så skulle nu skol- läraren tjänstgöra 10 månader, 5 månader i vardera Fredriksberg och Hellingsfall. Tillämpningen skulle börja med höstterminen.

Vid ovannämnda visitation fattades även beslut om byggande av ett skolhus vid Fredriksberg och var nu meningen att gå i författning om detta bygge. Men det skulle dröja över sex år, innan denna skola, den nuvarande, började byggas. Det blev en segsliten tvist om skolans plats. Något må anföras i denna skolfråga: Beslut om skolhus upp- förande vid Fredriksberg 4 juni 1867. — Genom direktör Beijers för- medling upplåter greve Stackelberg på Stensnäs plan gratis å Gref- säters mark — ordföranden Aurelius föreslog att stämman ville frångå förra beslutet, antaga detta tillbud och å sagda plan bygga ett skol- hus "varjämte han ock till församlingens behjärtande framställde nöd- vändigheten av att på samma gång inrätta en skolstation i Westers- skaten, genom vilka anordningar för barnen både från Westerskaten och Kyrkbygden vore berett tillfälle till att få ordentlig undervisning;

samt torde enligt hans ytterligare hemställan till församlingen skolrådet få i uppdrag att snart till Kyrkostämman inlämna förslag till ordnande av församlingens skolväsende i övrigt." (26 juni 1867.)

Det framgår klart att ordföranden icke hade stämman med sig i detta stycke. Nu erbjuder sig Carl Peter Jansson i Mantorp att skänka en plan "utmed landsvägen mellan Kulltorp och Linaborg å bergknallen". Man antar denna Kulltorpsplan, enär det räcker med en folkskolestation för både Westerskatan och Kyrkbygden. — Reserver: ordföranden, direktör Beijer och organisten Hornwall.

Till justeringen av protokollet den 26 juli 1867 inlämnade Carl Peter Jansson en skrivelse, där han återtog sitt erbjudande av skolhusplan, då planen icke enhälligt och tacksamt mottogs.

Nytt beslut om Fredriksbergsplanen den 16 augusti 1867. Besvärsskrivelser till Landshövdingeämbetet och sedan till Kungl. Maj:t över detta beslut, som dock genom Kungl. Maj:ts utslag den 22 december 1869 vinner laga kraft.

1870-talet

Detta decennium ingår med ett viktigt regeringsbeslut. Kungl. Maj:t beslutar 22 juni 1871 att varje skoldistrikt skall av statsmedel få hälften av de kontanta lärarelönerna.

Nu börjar i vårt land en andra skolbyggnadsperiod (den första på 1840-talet). Med våra ögon te sig dessa skolhus inte så väl planerade och placerade. De ligga oftast på kullar och bergknallar med därav följande dåliga skolplaner.

Hösten 1871 börjar Fredriksbergs skola taga form för att stå färdig året därpå. Det var Hannäs andra skolhusbygge. Byggmästaren, G. Wilund, fick en gratifikation på 55 Rdr. Skolan är ännu i bruk. Nog ligger den vackert.

Från år 1872 vidtogs den förändringen i de två småskolelärarinnornas tjänstgöring, att den ena skulle undervisa 6 månader i Rumma rote och 3 månader i Gärdsnäs rote, den andra lärarinnan 3 månader

i vardera Grefsätters, Bredals och Holmbo rotar. Rumma rote fick alltså 1½ månader från vardera Grefsätters och Bredals. Men efter något år sammanslås Grefsätters och Bredals (eller Falla rote som den nu kallas) till Fredriksberg och får denna alltså 6 månader. Lärarinnan fick sin bostad å Fattighusets övre botten.

På grund av lokalbrist i Rumhultsroten flyttades småskolan till Hellingsfall omkring år 1873. — Småskolerotarna heta nu: Fredriksberg, Holmbo, Rumma (Mörtebäck) och Hellingsfall.

Redan 1867 hade ordföranden framhållit vikten av en skolstation i Rumma och sedan återkommit med detta förslag. År 1874 väcker hemmansägare August Carlsson i Mörtebäck förslag om uppförande av ett mindre skolhus inom Rumma rote. Man kunde ej heller här så snart skrida till verket, då roten inte kunde enas om platsen. Den 9 april 1878 fattar man emellertid beslut om uppförande av ett mindre skolhus i Rumma rote och 1879 är man ense om en plan, som Lars Aug. Larsson i Dagsberg gratis upplåter. Skolan byggdes 1880. Så flyttade småskolan i Rumma rote från August Carlssons stuga i Mörtebäck in i det nya skolhuset Dagsbergs skola (som många Rumma-bor komma ihåg).

Dagsbergs gamla skola — nu ombyggd till bostad

P. J. Lindahl

Så ha vi sett småskolans utveckling i Hannäs fram till 1880. Men hur var nu läget på den egentliga folkskolans område? Ända från 1830-talet till mitten av 1870-talet är man nöjd med *en* sockenskol-lärare, som sedan 1840-talet har måst flytta mellan Fredriksberg och Hellingsfall. Nu börjar man se detta tillstånd otillfredsställande. År 1876 känner man behov av *två* fasta skolor, ja, kyrkostämman beslöt att den ambulerande folkskolan med 1877 års början skulle bli fast med stationen i Fredriksberg och Hellingsfall, varmed skulle följa två folkskollärare, men beslutet upphävdes efter besvär. Skollärare Johansson efterträddes 1874 av Per Aug. Carlsson, som begärde avsked med utgången av 1876. Det följande året blev ett bedrövelsens år. Man stod utan lärare och trots två ledigförklaringar hade ingen sökande anmält sig till tjänsten. Det fanns ingen annan råd än att återgå till föregående beslut om två fasta tjänster. Den 27 november 1877 valdes And. Aug. Ander (Hellingsfall) och Peter Johan Lindahl (Fredriksberg). Från år 1878 ha vi alltså två folkskollärare i socknen.

Småskola hölls nu i rotarna Fredriksberg, Rumma, Holmbo och Gärdsnäs av två lärarinnor.

Det kan vara skäl att här nerteckna platser där småskola hållits här i socknen.

Min förut omnämnde sagesman Svensson på Alderdomshemmet gick i småskola omkring 1870 i *Fåfalla*, i en stuga på Larssons gård (stugan borta), gick sedan i *Rumhults* småskola, låg mitt för Axel Nilssons (nerriven).

Småskolan vid *Grefsäter* låg i kröken bakom smedjan på höger sida om vägen till Lugnet. En målare bodde där, innan den revs. — Enligt fru Franzén i Lilla Holmbo hölls småskolan hösten 1887 i en stuga i *Valla*, som nu är riven. Stugan kallades Fyrfällan, då den var delad i fyra fällor. Småskolan fortsatte sedan i *Hellingsfall*, på Olivier Jonssons gård. — Såsom förut är nämnt hölls småskola i Aug. Carlssons stuga i *Mörtebäck*. Enligt mor Jansson i Ingelstalund hölls småskola i gamla klockarestugan *Fredriksberg* av Gustafva Lövendahl, som kom efter Anna Hassellöf. Hon hade ett rum med kakelugn uppå i nya huset. — Boman, född 1865, d. 1942, gick i skola fyra terminer i *Mörtebäck*, fortsatte sedan i *Hellingsfall*. Han kom ihåg tre lärarinnor: Mimmi Claesson, Anna Hassellöf och Christin.

Från 1860—70-talens Hannäs ha vi flera belägg för kringvandrande eller mera stationerade självlärda undervisare såsom 1820-talets Lena Broman.

På ålderdomshemmet minns man ännu två av dem. "Mor Kristin", född 1852, berättar, att hon aldrig gick i folkskola men gick en tid för en blind gumma. "Blinde gumma" kallades hon allmänt. Skolrummet var ett rum på övre våningen i bondstugan på Övre Torp under Borkhult. Hon lärde barn där i trakten läsa innantill. Själv kunde hon utantill och därför gick det trots blindheten. Hon hade en flicka att hjälpa sig. Mor Kristin säger med en glimt i ögat om sin skoltid: "Läse feck ja läre mä, skrive lärde ja mä själv".

Lyckligtvis är det oss ej obekant vem denna gumma är, som inger sådan respekt. Ur protokoll den 26 juli 1867 citera vi: "Beslöts att

3 Rdr Rmt böra ur skolkassan utgivas till *blinda Maja Lena Lindqvist*, som håller skola för småbarn i Westerskatan, såsom hjälp till hyran av skolrummet för höstterminen”.

Svensson på Alderdomshemmet, f. 1862, han med det vördnadsbjudande skägget, som gick i skola i Fåfalla och Rumhult, minns en Karl Patrik Aldenberg, som gick omkring i torpen på 1870-talet och undervisade barnen så där en åtta dagar. Denne Aldenberg, som vid auktioner var anlitaad som skrivare, kom sedan till Ringarum. Enligt Svensson, min sagesman, ”skrev han min systers namn som skulle dä vatt tryckt”.

Som stöd för denna minneskunskap kan härtill fogas en anteckning i husförhörlängd 1875—79: Nils Gustaf i Björklund, Giltebo, f. 1862, konf. 1878, ”3 terminer gått i småskola för 4 år sedan, Karl Patrik Aldenberg läste med gossen i fjor 6 veckor”.

1880-talet

Slöjden. 1870-talet slutar med ett beslut som är värt att nämna. ”Skolrådet hade föreslagit, att försåvitt en Herr Löjtnant Flygare tillhörig lokal å Mantorps ägor kostnadsfritt bleve upplåten, en *slöjdskola* här i församlingen måtte inrättas och börja sin verksamhet med höstterminen nästa år, samt att kyrkostämman måtte åtaga sig en utdebitering av ett öre per fyrk i och för anskaffande av nödig material” (protokoll den 30 oktober 1879). Bifall.

Slöjdskolan för kyrkroten tog sin början 1880. Slöjdlärare var Anton Jonsson i Ståltorp. År 1890 fick han 20 kronor i understöd att genomgå en kurs å Nääs slöjdseminarium (öppnat 1878). År 1898 uppfördes ett slöjdskolehus vid Fredriksberg av gamla Klockarebolsbyggningen.

Kyrkostämman beslöt 30 maj 1890 inrätta två slöjdskolor för flickor, en vid kyrkan, i den nybyggda sockenstugan, och en vid Hellingsfall. Lärarinnorna undervisa. ”Vidare beslöts att denna slöjd-

Sockenhuset

undervisning endast skulle omfatta strumpstickning, slätsömnad, lagning av äldre klädesplagg m. m. men icke sådant arbete, som kan tyda på lyx."

Med 1891 började slöjdundervisning i Hellingsfall för pojkar.

Tre småskollärarinnor. År 1884 tillkom ett viktigt beslut, nämligen anställande av en tredje småskollärarinna, så att lärarinetjänsten i Dagsberg och Hellingsfall kunde bli fast, med läsning hela året. Så ha vi från 1884 fem lärarkrafter: 2 folkskollärare, vid Fredriksberg och Hellingsfall, 2 småskollärarinnor, vid Fredriksberg och Hellingsfall, 1 lärarinna vid mindre folkskolan i Dagsberg.

Två nya småskolehus. Från 80-talet är vidare att nämna två nybyggnader av betydelse för småskolan. Den 13 augusti 1886 hölls syn på Hellingsfalls nya småskolehus.

Domssöndagen 1885 firade man gudstjänst sista gången i den gamla 1200-talskyrkan. Följande söndag satt man i den nya rymliga kyrkan. Av överblivet virke från kyrkbygget uppfördes 1888 Sockenhuset, ett kombinerat småskolehus och sockenhus. Så kunde småskolan för kyrkrotten, som varit inrymd i övre våningen på gamla fattighuset, i februari 1889 flytta in i det nya huset. Det gamla socken-

huset, som troligen inrymt Hannäs första skolrum på 1700-talet, höll på att förfalla. Det var kombinerad prästbostad och sockenhus. Enligt uppgift av mor Lovisa, som var piga hos komminister Hammarsten, låg denne vid tillfällen med paraply över sängen! Vad blev det av detta församlingshus? Efter 1888, då Hannäs fått ett nytt sockenhus, är det prästens bostad ännu ett decennium. År 1897 köpte församlingen komminister Wetters sommarbostad för tusen kronor till prästgård och så revs det gamla sockenhuset följande vinter och byggdes därav slöjdskolehus vid Fredriksberg 1898.

År 1890 väckte ordföranden frågan om inrättande av tvenne fortsättningsskolor. Uppskov. Frågan skulle vila ända till 1925.

Skollärare Ander i Hellingsfall flyttade 1881. Hans efterträdare blev en tid Emma Magnusson. När ny lärare skulle väljas 1884 flyttades Per Johan Lindahl från Fredriksberg till Hellingsfall. Den nye läraren tänktes nämligen bli Hornwalls efterträdare och borde bo nära kyrkan. Till Kyrkskolan kom skolläraren organisten *Albert Nilsson*, som var här åren 1884—89. Han vikarierade som organist i den nya kyrkan och bildade en kyrkokör. Hans syster, som bor i S. Vi och var med här, kan berätta därom. Albert N. trivdes bra här men ville inte stanna och vänta livet ur den gamle klockaren utan flyttade 1889.

1890-1925

De första decennierna av detta århundrade pågick ett intensivt lagstiftningsarbete för vårt lands folkskola. Här må endast nämnas: Skolöverstyrelsen 1913, obligatorisk fortsättningsskola 1918, Undervisningsplan för rikets folkskolor 1919. Tiden 1890—1925 i Hannäs skolorhistoria kännetecknas emellertid inte av några nämnvärda förändringar. En väsentlig sådan var dock införandet av varannandagsläsning i folkskolorna. Man läste alltså i folkskolan med två klasser om dagen. När förändringen vidtogs är okänt, troligen under 90-talet.

Albert Nilsson

Albert Nilsson fick till efterträdare Sofi Johnsson, som tjänstgjorde här 1889—1904. Med vårterminens början 1904 börjar Hjalmar Enge sin långa lärargärning i Hannäs. Hans livsverk är helt knutet till Hannäs skola. Bortsett från höstterminen 1903, då han var vikarie i Säby, var han lärare och kantor till 1941, då han blev pensionerad och flyttade till Ukna. Det blir 75 skolterminer!

En annan lång lärargärning här var P. J. Lindahls. Efter 7 år i Fredriksberg och 24 år i Hellingsfall slutade han 1908 och slog sig ner på sin gård i Solvesta.

När tjänsten efter honom skulle tillsättas, fanns ingen sökande. Vikarie blev lärarinnan Rut Akesson i Tryserum. Ej heller året därpå hade någon sökande anmält sig. Man beslöt nu tillsätta en lämplig småskollärlarinna att uppehålla undervisningen tills vidare. Vikarierande folkskollärlarinna blev Elsa Norman 15 augusti 1909, ordinarie 17 november 1921 (dispens 30 september 1921).

Till lärarinna vid Dagsberg mindre folkskola (D: 2) valdes Nanny Sandgren 1921.

Hjalmar Enge — en trojänare i Hannäs

Bättre skolformer och nybyggnader

En ny period för Hannäs skola börjar år 1925 med flera viktiga beslut. På kyrkostämmor 22 oktober och 17 december 1925 beslöts inrätta *fortsättningsskolor* av s. k. allmän typ vid kyrkan och Hellingsfall samt mindre fortsättningsskola vid Dagsberg. Hela undervisningstiden skall utgöra 360 timmar, fördelade på två årskurser, vardera sex veckor, två i december och fyra i januari, fem dagar i veckan med sex lektioner om dagen.

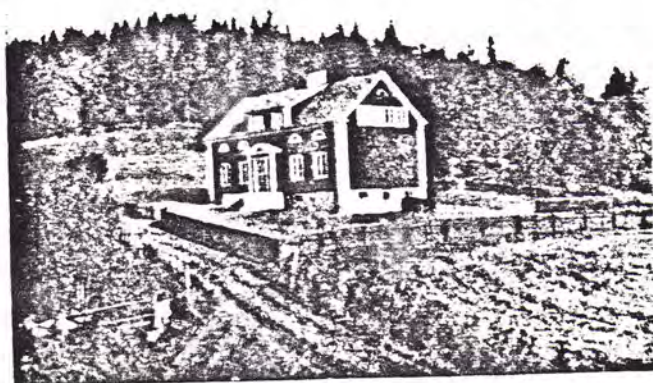
Heltidsläsning. Den 11 oktober 1926 beslöt man en annan viktig organisatorisk förändring. Under lång tid hade Hannäs haft varannandagsläsning. I enlighet med folkskolinspektörens yrkande och skolrådets förslag fattade kyrkostämman enhälligt beslut om införande av B:2-formen vid Kyrkskolan från höstterminen 1927 samt vid Dagsberg skola från höstterminen 1928. Den mindre folkskolan i Dagsberg delas i folk- och småskoleundervisning, vardera med sin

lärarkraft, varför alltså nybygge måste ske. Dagsbergs nya skola med två lärosalar byggdes 1928, något hundratal meter från den gamla skolan, som samtidigt omändrades till lärarbostad. Till folkskolas lärarinna vid den nya skolan valdes Signe Sundell. Nanny Sandgren kunde nu ägna sig helt åt småskolan. Det var ingen liten förbättring för denna skolrote, en ny skola och en ny lärarkraft.

Två nya skolor 1932

Nu stod skolfrågan vid Hellingsfall i tur att lösas. Hellingsfall eller icke Hellingsfall var frågan. På kyrkostämman den 29 maj 1929 uppstogs frågan om nybyggnad vid H. och skolrådets förslag föredrogs: att förlägga de erforderliga skollokalerna på samma plats, Hellingsfalls by och förbättra skolformen från C: 1 till B: 1 (allt. I).

Ett annat förslag vid stämman var byggandet av två skolor, den ena vid Rumhults by med form B: 3, den andra vid Strömsholm under Holmbo med form B: 2 (alt. II). Stämman antog skolrådets förslag.

Dagsbergs skola

Den 9 februari 1930 har stämman att ta ställning till kostnadsberäkningar för de båda förslagen. Merkostnaden för alt. II var 8 600 kronor. Alt. I fick 29 röster, alt. II 25. — Den 13 juli 1930 hade kyrkostämman att yttra sig över folkskolinspektör Karl Lindahls skrivelse av den 28 maj 1930 till Domkapitlet angående skolväsendet i Hellingsfalls rote. Denne hade hemställt att Domkapitlet ville fastställa hans förslag, alt. II. Detta fick nu $\frac{2}{3}$ majoritet, 127 röster tillföll alt. II, 60 röster alt. I. Så beslöt alltså stämman frångå sitt tidigare beslut och slopa Hellingsfalls skola (nu missionshus) och bygga nya skolor i Holmbo och Rumhult. De båda skolorna voro färdiga att tas i bruk med höstterminen 1932.

Elsa Norman blev nu överflyttad från Hellingsfall till Rumhults nya skola med höstterminen 1932. Där slutade hon med döden 1943 — efter 34 år i Hannäs skola.

Till lärare vid Holmbo folkskola valdes Helge Bendz, där han tjänstgör sedan höstterminens början 1932. Vikarien i Hellingsfall, Jenny Margareta Kullman, valdes till småskollärarinna i Holmbo. Sedan 1940 tjänstgör Edit Fransson.

Skolkök. År 1937 ändrades fortsättningsskolorna till att bli yrkesbestämda för flickorna i anslutning till hushållningsgöromål (skolkök) och förlades dessa skolor till Dagsberg och Holmbo. Det råder väl endast en uppfattning om skolköken — att de varit en vinst för skolan och eleverna.

Den 17 december 1939 hölls den sista kyrkostämma som tog befattning med skolväsendet i Hannäs.

Så ha vi följt skolan i Hannäs genom tiderna. För oss som bygga och bo i denna socken är det roligt att veta något om vår skolas begynnelse och utveckling fram till det närvarande. Att känna historien — på vilket område det än gäller — är att vara orienterad och berikad.

Vi äro inne i en tid av stora omdaningar på skolans område. Strävan går ut på längre lästid och bättre skolformer. Sådant betyder givetvis mycket. Mer än allt annat betyder den människa som står

framför barnen dag efter dag för att meddela kunskaper och färdigheter och ge fostran till rättskaffens människor. Skolans mål kan icke vara att av barnen göra goda och trogna tjänare åt stat och kommun (kommunism och nazism). Målet är i första hand att hjälpa barnet till ett rikare liv.

Avlöningsförhållanden

- 1842: Lärarens lön var: 53 rdr 16 sh. banco kontant, 8 tunnor säd, foder till en ko samt ett boningsrum med vedbrand.
- 1860: Kravet på 400 rdrs minimilön framställes på det första svenska folkskolläraremötet i Arboga.
- 1864: 400 rdr, husrum, vedbrand och kofoder.
- 1869: 400 rdr och 5 tunnor råg.
- 1871: 500 rdr.

Riksdagsbeslut:

- 1874: 500 + ålderstillägg 100 kronor.
- 1885: 600 + eventuellt ålderstillägg på 100 kronor.
- 1891: 600 + obligatoriskt ålderstillägg på 100 kronor.
- 1898: 600 + ålderstillägg på 200 kronor.
- 1900: 700 + ålderstillägg på 300 kronor.
- 1906: 900 + ålderstillägg på 450 kronor (för folkskollärarinna 300 kr.).

Vad gäller skolväsendets kostnad har lärarnas utbildning vid seminarier från början bekostats av staten (småskoleseminarierna dock av landstingen), skollokalerna av församlingen/kommunen och lärarna från början av kommunen sedan alltmer och mer av staten. Hur fick man nu ihop det årliga underhållet?

Skolfonden av år 1830 är redan nämnd [*donationer* och en årlig *skolavgift* (upphör 1843) av hemmansägare (16 sh) och brukare (8 sh.)].

1836: kostpengar (16 sh. om dagen turvis av barnen) och skolpengar (20 sh. av varje barn och termin. Dessa terminsavgifter upphöra med år 1879).

På 1830-talet fanns följande kassor: Kyrko-, Fattig-, Skol-, Communionsbarnens kassa, Magasinsfonden.

Ekenstam hade snart genom sammanskott av utom församlingen boende personer samlat en skolkassa på 1 000 Rdr.

1843: Varje skattskrivna person betalar årligen till skolmästarens kontanta avlöning 4 sh banco.

1846 tillkom den s. k. folkskoleavgiften, en kronoskatt (hälften av den förut utgående personliga skyddsavgiften, som var 24 sh. för man och 12 sh. för kvinna) som skulle tillfalla kommunerna att användas för folkskolan.

1871: statsbidragsreformen, halva kontanta lärarelönen betalas med statsbidrag.

1875: $\frac{2}{3}$ av lönen betalas med statsbidrag.

1914: $\frac{9}{10}$ av lönen + samtliga ålderstillägg.

Den 27 april 1856 beslöt sockenstämman ingå i en pensionsinrättning för stiftets folkskollärare med årligt bidrag av 6 rdr ur skolkassan. Sedan 1867 hava lärarna varit pensionerade i folkskollärarnas pensionsinrättning, sedan 1920 i statens.

Som en jämförelse kan tagas skolans stat

för år 1876: 1 000 rdr,

för år 1942: 60 000 kronor.

Skolformerna

Folkskolor:	Heltidsläsande	Halvtidsläsande	
		Fasta	Flyttande
1 lärare har 1 klass.....	A	—	—
1 lärare har 2 klasser.....	B: 1	—	—
1 lärare har småskolan och } 1 lärare har folkskolan }	B: 2	C: 1	C: 3
1 lärare samtliga klasser.....	B: 3	C: 2	—
Mindre folkskolor:			
1 lärare har samtliga klasser.....	D: 1	D: 2	D: 3

Lärare och lärarinnor

T. R. Ekenstam	1830—35
Erik Landers.....	1836—41

Klockarebyggningen (1843—88)

Gustaf Dahlström.....	1843—44
J. F. Hornwall, f. 26 december 23, d. 27 januari 99.....	1845—63
S. O. Lundborg, f. 25 juli 1840 i Vena, vikarie.....	1863—66
A. F. Johansson, f. 25 september 1848 i Törnvalle.....	1866—72

Fredriksbergs skola (1872—)

A. F. Johansson, f. 25 september 1848 i Törnvalle.....	1872—74
P. A. Carlsson	1874—76

Från 1878 två ordinarie lärare (se Hellingsfall!).

Per Johan Lindahl, f. 7 juli 1851 i Tofteryd.....	1878—84
Albert Nilsson, f. 17 april 1862 i S. Vi.....	1884—89
Sofia Johnsson, f. 20 april 1860 i Händene.....	1889—1904
Hjalmar Enge, f. 4 maj 1881 i Ukna.....	1904—41
Lennart Fall, f. 1 mars 1915 i Oppeby.....	1941—

Hellingsfalls skola (1845—1932)

Lärare från 1845—78 se Fredriksberg.

And. Aug. Ander, f. 4 februari 1853 i Gistad.....	1878—81?
Emma Magnusson	1882—83?
Per Johan Lindahl.....	1884—1908
Rut Akesson	1908
Elsa Norman, f. 17 november 1886 i Ö. Ed.....	1909—32

Rumhults skola (1932—)

Elsa Norman, f. 17 november 1886 i Ö. Ed.....	1932—43
Eva Östergren	1943—

Holmbo skola (1932—)

Helge Bendz, f. 29 juli 1901.....	1932—
Småskolan:	
Margareta Kullman.....	1932—40
Edit Fransson, f. 27 oktober 1893.....	1940—

Dagsbergs skola

Mindre folkskolan (1880—1928)

Emelie Andersson Lindgren, f. 13 juli 1862 i Tryserum.
Gustafva Lövendahl.
Gunhild Maria Nilsson, f. 11 november 1887 i Skedevi.

Nya skolan (1928—)

Signe Sundell, f. 23 juni 1904 i Malmbäck.....	1928—1946
Småskolan:	
Nanny Sandgren, f. 1896 i Umeå landsförsamling.....	1921—

Småskollärarinnor (1868 en, 1869 två, 1884 tre)

Clara Borg	Gustafva Lövendahl	Margareta Kullman
Christina Johansson	Mimmi Clason	Ester Larsson
Anna Hassellöf	Augusta Andersson	Nanny Sandgren
Hanna Sandberg	Alma Karlsson	Ester Fransson
Emma Petersson	Anna Svensson	
Signe Bucht	Hilda Andersson	

Innevånare-längd för Hannäs

År	Innev.	År	Innev.	År	Innev.
1750.....	724	1840.....	1 311	1890.....	1 494
1769.....	894	1850.....	1 375	1900.....	1 408
1800.....	894	1855.....	1 472	1910.....	1 342
1805.....	1 044	1860.....	1 585	1920.....	1 268
1810.....	1 092	1865.....	1 704	1930.....	1 246
1825.....	1 166	1873 (max.)..	1 765	1940.....	1 174
1830.....	1 227	1880.....	1 715		

Prästlängd

Prästen har suttit i obruten följd som ordförande, när skolans angelägenheter dryftats. Att upprätta en speciell ordförandelängd skola vi ej försöka. Ibland är det kyrkoherden, ibland komministern. Vi anteckna i stället den långa följderna av präster i socknen (ur Linköpings stifts Herdaminne av Joh. Is. Hähl 1846). Enstaka årtal utmärka namnets förekomst i bevarade papper och protokoll.

Suno 1340, död i digerdöden 1350
Nicolaus 1365
Henricus 1372, 1396
Michael 1398, död 1421
Paulus 1453
Ericus, underskrev Uppsala beslut 1477
Michael 1499, 1517
Haraldus, död 1520
Simon, avsatt 1527
Magnus 1527, död 1530
Ingevallus 1531, förste evangeliske lärare här, död 1549
Olavus Nicolai, kallad Oppförbacka, 1550, död 1580
Petrus Haquini 1581, underskrev Uppsala möte 1593. Körde ner på isen på sjön Windomen och drunknade 1602 ej långt från Öjersbro vid en udde, som sedan blivit kallad Prästudden.
Torstanus Sunonis Spinke 1603, död 1627
Nicolaus Benedicti Retzius 1627—1653
Olavus Nicolai Wigius 1655—1700
Petrus Johannis Chryselius 1702—1711
Nicolaus Nicolai Falck 1713—1745
Henrik Jacob Sivers 1746—1758
Erik Duræus 1759—1788
Nils Daniel Atterbom 1788—1825

Nils Häger 1826—1856
Karl Otto Rosin 1857—1865?
Theodor Emanuel Ringberg 1868—1880
Per August Arnman 1880—1921
Folkskolinspektör 1887—1892
Viktor Carlson 1921—

Komministrar

För Tryserum och Hannäs med bostad i Hannäs

Johannes Nicolai Norcopensis 1618, död 1638
Esbernus Thoreri Cornejus 1639—1643
Olavus Nicolai Wigius 1643—1651
Carolus Torstani Spinke, död 1651 före tillträdet
Benedictus Nicolai Retzius 1651—1655
Petrus Hemmingi Odensvigius 1655—1663

Från år 1663 har Tryserum och Hannäs vardera sin komminister.
Komministrar i Tryserum 1663—1916 förbigås här.

För Hannäs

Petrus Hemmingi Odensvigius 1663—1678
Laurentius Magni Limnelius 1678—1691, död här
Johannes Jonae Lithelius 1692—1736, död här
Jonas Fridelius 1737—1766, död här
Nils Häger 1770—1807, död här
Nils Häger 1808—1826
Thure Reinhold Ekenstam 1827—1848, död här
Petrus Hellvik 1849—1867
Nils Bernhard Aurelius 1867—1871
Israel Kinnander 1871—1877

Fredrik Hammarsten 1877—1886

Gustaf Wetter 1886—1896

Gottfrid Eklund 1897—1904

Karl Sundin 1904—1916

För Tryserum och Hannäs

Otto Fagerlin 1916—1920. Flyttade från Tryserum till Hannäs med den nya löneregleringen 1 maj 1918, då pastoratet fick återgå till tillståndet före 1663 med endast en komminister, bosatt i Hannäs.

Henrik Östberg 1920—